

ZRINKA ĆORALIĆ
MERSINA MUJAGIĆ

Pedagoški fakultet Univerziteta u Bihaću

izvorni naučni rad

Emocionalno ekspresivna leksika u romanu *Delije na Bihaću*

Sažetak

U fokusu ovoga rada je Ćopićev roman *Delije na Bihaću*, odnosno markirana leksika koja može biti emocionalno-ekspresivna leksika i leksika sa određenom funkcionalno stilskom markiranošću. Postoje različite tipologizacije leksike u našem jeziku (vidi npr. Halilović/Tanović/Šehović 2009). Međutim, u radu smo se opredijelili za klasifikaciju koju je načinila Katnić-Bakaršić (2007). Analiza obuhvata frazeme, posuđenice i deminutive ekscerpirane iz posljednjeg Ćopićevog romana. Tražeći najbolji način da opiše iskustva i utiske, Ćopić je birao emocionalno obojenu, inherentno ekspresivnu leksiku. Analiza zavičajnih idiomatskih i leksičkih specifičnosti romana otkriće u kojoj mjeri upotreba autentične leksike doprinosi ubjedljivijoj i vjerodostojnijoj karakterizaciji likova, te dati jasniju sliku o društvenim i jezičkim aspektima u Krajini u tom periodu.

Ključne riječi: frazeologija, frazem, posuđenice, ekspresivnost, Ćopić

1. UVOD

Posljednji Ćopićev roman, *Delije na Bihaću*, čini kolaž likova i situacija Ćopićevih ranijih djela, ali ih je pisac grupisao oko jednog događaja – napada na Bihać. Objedinjeni piščevim osjećanjem i komentarom, čitaocu pružaju nov doživljaj (Vučković, 1985: 499). Ćopić krajiško-podgrmečki narod poznaje, što se kaže,

u dušu, nagoni, iz najprisnije blizine i intimnosti, i literarno ga predstavlja u bezbrojnosti varijacija i tipova i punoj živopisnosti životnog šarenila i sa mnogo simpatija za njegove ljudske osobine i sudbine (Trifković, 1985: 74).

Mnogo je jezičkih studija (Ćoralić/Mujagić 2017; Tošović (ur.) 2015; 2016) koje kao predložak za analizu imaju Ćopićeva djela. Ipak, njegov posljednji roman, *Delije na Bihaću*, rijetko je analiziran s jezičkog (naročito frazeološkog) aspekta. Iako Branko Ćopić kuje riječi samo u krajnjoj nuždi, „leksičko bogatstvo prvih stotinu stranica ove knjige svakako je dovoljno reprezentativno za Ćopićevo delo u celini“ (Danojlović, 1985: 408). Upečatljivo je da jezik njegovih djela ne sadrži napadna novačenja nego Ćopić ih radije proširuje značenja, malo ih izokreće, ogrubljuje ili raznježava (ibid.). Prema Gligoriću (1985: 261), odlike i osobine darovitih bosanskih pripovjedača su neposrednost i sočnost u pripovedanju, iskusna i bistra opservacija, te svjež, jedar, bogat, izvoran jezik.

Tematika koja se provlači kroz više Ćopićevih djela jeste rat, a u romanu *Delije na Bihaću* Ćopić govori o ratu u svom zavičaju. Njegovo pričanje podsjeća na zavičaj, domaće ognjište i one koji se zlopate kod kuće pod okupacijom jer je jezik kojim pripovijeda anegdote iz partizanske borbe sočan, narodu prislan, drag i razumljiv (Gligorić, 1985: 265-266). Unatoč raznovrsnosti motiva i sadržaja u svome stvaralaštvu, Ćopić je ostao vjeran problematici zavičaja i vezan za Grmeč, Bosansku krajinu i doživljaje tih ljudi (v. Trifković, 1985: 237).

S obzirom da su djetinjstvo i zavičaj bili nepresušan izvor inspiracije za Ćopića, razumljivo je da je njegovo pripovijedanje zapravo „neznatno stilizovani, modifikovani živi govor, u kome, u diskretnijoj noti, čujemo glas pripovedača, veseo ili sjetan, lirski obojen, i, neuporedivo bučniji, goropadnije glasove i fraze ostalih junaka. Taj živi govor i ćaskanje, sa bezbroj umetaka, poštapalica, skraćanja, poigravanja riječima, uslovljen je prije svega sredinom i ljudima (selo i seljaci), a zatim i karakterom priče“ (Bandić, 1985: 417).

Zavičajni govor čini jezik Ćopićevih djela posebnim jer on osjeća „one tajne, nadgramatičke zakone jezika i kada jednom uklopi riječ u frazu, onda se ona iz tog živog tkiva više iščupati ne da; izbacite li jednu jedinu rječcu iz Ćopićeve stranice, cijela će se građevina srušiti“ (Danojlić, 1985: 406).

U podnaslovu koji slijedi analiziramo frazeme, posuđenice i deminutive – tri skupine leksike kojom obiluju Ćopićeve *Delije na Bihaću*.

2. INHERENTNO EKSPRESIVNA LEKSIKA U ROMANU DELIJE NA BIHAĆU

Jezička jedinica može imati inherentnu ili kontekstnu ekspresivnost. Inherentno ekspresivni leksemi (deminutivi i augmentativi, odnosno pejorativi i hipokoristici, vulgarizmi i psovke, žargonizmi i argotizmi, arhaizmi, frazemi, onomatopeizmi) od izuzetnog su značaja u književnom tekstu jer „ako se markirani leksem zamijeni nemarkiranim, gubi se efekt intenzifikacije subjektivnog stava govornog lica, a još više svojevrsna igra, želja za oneobičavanjem iskaza koja je veoma zastupljena i u razgovornom stilu (Katnić-Bakaršić, 2007: 220). Analiza obuhvata frazeme, posuđenice i deminutive koji su identifikovani kao dominantne leksičke jedinice u *Delijama*, kao i efekte koji se ostvaruju kroz njihovu upotrebu.

2. 1. Frazološki fond

U našem istraživanju, pojam frazeologija odnosi se na frazeološki fond jednog jezika. Osnovna jedinica frazeološkog jezičnog sistema je frazem. To su jezične jedinice sa dva značenja: denotativnim, osnovnim značenjem, koje je neutralno i obavijesno, neovisno o odnosu govornika prema predmetu i pojavama iz izvanjezične zbilje i uvjetima u kojima se govorni čin ostvaruje, i konotativnim ili ekspresivnim značenjem, kojim se ostvaruje emocionalna (i ekspresivna) jezična funkcija, jer pri označavanju predmeta i pojava izražavaju se različite emocije govornika, kao što su odobravanje, neslaganje, ublažavanje, preuveličavanje, ironija, nepovjerenje, humor i dr. (v. Filaković 2008). Dakle, radi se o slijedu riječi koji se kao cjelina memorira u našem mentalnom leksikonu.

Frazemi identifikovani u romanu *Delije na Bihaću* verificirani su u frazeološkim rječnicima: Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik (Matešić 1988), Bosanski frazeološki rječnik (Ćoralić/Midžić 2012), te u općim rječnicima: Školski rječnik bosanskog jezika i Rječnik bosanskog jezika u tomovima (Jahić 1999; 2010; 2011).

U fokusu frazeološke analize su modifikacije frazeoloških jedinica, budući

da se u toj igri riječi zrcali sva Ćopićeva kreativnost. Pod frazeološkom modifikacijom Burger (1998: 27) podrazumijeva frazem preoblikovan u svrhu određenog teksta, dok Elspaß (1998, prema Ćoralić, 2008: 55) modifikacijom smatra svaku promjenu sintaktičke i/ili semantičke strukture frazema koja nije neophodna za morfosintaktički spoj frazema u rečenici.

U korpusu su zastupljena 54 nemodifikovana frazema. U skupinu nemodifikovanih frazema svrstali smo različite tipove frazema:

a) čvrste predikativne konstrukcije (31 primjer), koje se odlikuju reproduktivnošću, stabilnošću i idiomatičnošću, naprimjer:

Vidi ti mitraljeske rešetaljke kako prosipa pamet – začudi se kuvar Lijan (DNB 11). Sigurno su se nešto posvađali. Usmrđilo se i njihovo maslo – što bi rekli stari mudri ljudi u koje ja spadam (DNB 159). O, braćo moja, kad ste tako duševni, i ja vama poklanjam po jednu deku svoje čete koja je noćas uhvatila maglu preko mosta – raspilavi se domobran (DNB 120). Zimi, kad je onemogućeno vježbanje napolju, Jarić se sprema da predaje ‚teoriju‘, ali tu ga uvijek, po prastarom đlačkom dogovoru, neko od učenika povuče za jezik i navede ga da se raspriča o svojim atletskim doživljajima ili o čuvenim vježbačima, pelivanima, rvačima i jakim ljudima uopšte (DNB 175). Da je on u našem kraju čuvao ovce, i njega bih ja propustio kroz šake, pa bi bio još pametniji nego što je sad (DNB 18). Čak su se i šalili na njegov račun, kao da im je to neki njihov stari kum (DNB 19).

b) Frazeološki parovi riječi, čije sastavnice su semantički srodne riječi. U korpusu su zastupljeni sa ukupno 8 primjera, naprimjer:

Pa ti si, brate, ponekad pravi pravcati politički komesar (DNB 15). Odmah sam ga poznao, isti on, živ živcat kao na slici ... i čiča Janko stoji s njim, pa mene bilo sramota da pridem bliže (DNB 167). Pa ovo je čitav čitavcit vojnik, Pavelićev domobran! – povika Lijan (DNB 119). Tu se poljar pruži po golom hrbatu planinske kose i poče da se bacaka kao da se bori s podivljalom rijekom, a Gavrlio brže-bolje pusti svoj >šarac< i dopade do njega [...] (DNB 16). Aha, tako, tako, da se malo iskupiš zato što si ga, prava-zdrava,

jurio s tuđih voćaka, iz tuđih bašta, s tuđih konja (DNB 24). A tek neki sijedi dedo ili kakva brkata baba, ihaj, znaju ih **punu puncijatu** torbu, i još bi pretekla poneka da se nađe za čobane kad ih baka zamoli da joj pričaju žutu kravu bez jednog roga (DNB 33). Da, da, toga ljeta ja sam vidio da ćeš ti **kadli tadli**, postati najbolji najvještiji čuvar seoskih njiva – prisjećao se Dundurije (DNB 58). **Malo–malo**, pa se istom javi jedan od nas pjesnika: – Roca, gdje ti je boca? (DNB 84)

c) Poredbeni frazemi u korpusu su evidentirani sa ukupno 15 primjera. Poredbeni frazemi se čvrsto vežu za slobodni elemenat u rečenici kao poredba, a služe za ekspresivno pojačanje i dodatno semantičko nijansiranje. Poredbe u rečenici imaju sintaktičku ulogu priložne odredbe ili atributa, sadrže priložni veznik kao/poput i riječ na lijevoj strani. U korpusu su evidentirane sljedeće konstrukcije:

Šta je, što se bečiš kao tele u šarena vrata? (DNB 120) Čim bi namirisao takvog lopužanera, čiča bi **nakostriješio brkove kao jež** i tako se strahovito razvikao da su pred njim hvatali maglu i pravi i krivi, čak i njihovi natovareni konji, rušeći sve pred sobom (DNB 156). Deder, skoči brže, što si se tu **ukipio kao lipov svetac**, odvezoše naši svu rakiju u bolnice (DNB 157). Najprije nas tuži, a poslije dođe i moljaka učiteljicu: nemoj, veli, molim te da ih **voštiš kao volove u kupusu**; šta ćeš, djeca su, treba zažmiriti na jedno oko. – Pa da onda i mi zažmirimo na drugo okce i oprostimo mu ta stara tužakanja – predlažem ja (DNB 185). **Ima braće ko na gori lista**, pune čete mladih komunista (DNB 28). A kuvar Lijan, **kao navijen**, i dalje je >teslao< na svoj način [...] (DNB 19). Ovamo, Ilijane, moj lijane, ti si mi danas pomogao da dobijem opkladu i da ovoga derača ljudi utjeramo u laž **kao prase u svinjac** (DNB 41). „**Pogodi kao prstom u pekmez!**“ – zaškilji Šušlja ispod vrbove grane (DNB 57). I skrenula u tvoj torbak na rakiju, pa bi joj se čitav dan vrtilo u glavi – **dočeka Gavriilo kao iz puške** (DNB 11). Dolaze nam u pomoć proleter, sad će gradovi početi da **padaju kao gnjile kruške**, biće i rakije (DNB 14). Evo me **ko ispod čekića!** – rebri se on (DNB 181). Zavideći mu, poljar Lijan poduže je ćutao,

a kad se pucjava sasvim prorijedi, on zakrešta kao stara vrana (DNB 15). Pazi-der našeg malog, zalijepio se pred onom zgradom ko taksena marka (DNB 165). Aha-ha-ha, pročitati nas obojicu kao bukvar. Mudriji si ti, Lijane, nego što bi čovjek i pomislio (DNB 143).

O strukturnim aspektima frazema moglo bi se mnogo govoriti ali bi nadilazilo obim ovoga rada, što samo svjedoči o bogatstvu frazeološkog fonda u Ćopićevim djelima. Naprimjer, iako su navedeni frazemi nemodifikovani, *pročitati nekog kao bukvar* je frazem koji kao komponentu sadrži rusizam *bukvar* (v. Rječnik Dž. Jahića). Nadalje, tekstovi sadrže i po nekoliko frazema u neposrednoj blizini u tekstu ili paragrafu:

Koji nam je đavo da se među sobom tučemo? Svaka tamo budala iz bijela svijeta može nas, časkom, nagovoriti da se dohvatimo za vratove, pa ožeži, ožeži! Iste gore list, a jedan drugom oči vadi. – A nas dvojica, Skender i ja? Vidiš da dođoše i ta vremena da krenemo zajedno, rame uz rame, u istu borbu – tješim ga ja. – Eto, jedan je Musliman, a drugi Srbin, A kakve tu razlike ima? Iste smo gore list, za istu zemlju bojak bijemo, istim jezikom govorimo [...] (DNB 137-138).

Pri ubjeđivanju i apeliranju na naše emocije, Ćopić teži upotrebi više frazema u neposrednoj blizini u tekstu. Ovakva gomilanja frazema nerijetko su u službi intenzifikacije značenja:

Videći da je poljar Lijan svakako neki neobičan mudrijaš, namazan svim mastima, okićen perjem od svake ptice, onaj brko podiže u vis čuturu i zagudi [...] (DNB 23).

U korpusu je zabilježeno 8 modifikovanih frazema, koji se ponavljaju u romanu i po nekoliko puta. Riječ je o nekoliko tipova modifikacija (sintaktičke, leksičke, semantičke i kombinovane modifikacije), a primjeri su zatim razvrstani prema podtipovima modifikacija kako slijedi:

a) Sintaktičke modifikacije – zabilježen je primjer širenja imeničke komponente frazema pridjevom zelen:

Gađaju nas topovima, sad smo obrali zelen bostan! (DNB 84)

b) Leksičke modifikacije – zabilježeni su primjeri supstitucije i redukcije. U sljedećoj rečenici evidentna je supstitucija imenske komponente paljba sa leksemom rafal, budući da je ustaljeni oblik frazema osuti *paljbu* na nekoga:

Kad se dobro prepadne, poljar bi ponekad brzo zamucao, zatim sasvim zanimemio, a pet minuta kasnije osuo bi čitav rafal riječi, počesto u stihovima (DNB 13).

Ako imamo u vidu da se leksema rafal na toj istoj stranici romana (stranici 13) pojavljuje tri puta i četvrti put kao komponenta frazema, zaključujemo da piščeva modifikacija frazema namjerna. Ćopić je koristio i druge lekseme iz domene RAT (*mitraljez, zarešetati* i sl.) stoga je ova modifikacija namjerna.

Ko je – poljar Lijan, glavom i torbakom (DNB 118). *Pa to mu tako nekako i dođe – reče Lijan. Ja znam Bihać kao svoj rođeni torbak* (DNB 70). *Čak se neki bezobraznik sjetio i mene, pa razvalio gubicu: dođi, veli, krivonogi Lijane, da ti posolim čorbu! Čuo, pas, da soli nemamo* (DNB 96).

U prethodnom primjeru, svjedočimo supstituciji komponente zabiberiti/zapržiti sa glagolskom komponentom posoliti.

Sljedeća rečenica je primjer redukcije komponente i *bradom* unutar frazeološke strukture:

Šta, je li se to javio Zuko Zukić? – Jeste, on glavom (DNB 72).

Međutim, evidentno je da se u romanu nerijetko koriste i nemodifikovani i modifikovani oblici frazema:

Ha, pa ovo mi je dojavio Zuko Zukić, glavom i bradom (DBB 73).

Semantičke modifikacije odnose se na modifikaciju značenja frazema, jedan od podtipova semantičke modifikacije jeste i aludiranje na frazem, gdje se ustvari kroz upotrebu određenih jezičkih jedinica upozorava na leksičko značenje elemenata i naglašava frazeološko značenje. Kod postupka aludiranja na frazem autor svjesno upotrebljava jednu njegovu karakterističnu komponentu, da bi čitalac frazem mogao prepoznati. U navedenom primjeru riječ je o aludiranju na frazem *iz tvojih usta u božje uši*:

Dolaze nam u pomoć proleter, sad će gradovi početi da padaju kao gnjile kruške, biće i rakije. – Iz tvojih usta u Vrhovni štab, iz Vrhovnog u Operativni za Krajinu, iz Operativnog u štab Druge krajiške brigade, iz njega u Bihać, iz Bihaća u moju bocu, iz boce u moje grlo! (DNB 14)

Primjer kombinovane modifikacije u našem sljedećem primjeru obuhvata različite podtipove leksičke modifikacije, odn. izostavljanje komponente grm (redukcija) i dodavanje komponenata *onaj* i *pravi* (ekspanzija):

E, to, to, u tome ti leži onaj pravi zec (DNB 21).

Napominjemo da je i ovaj frazem u korpusu također zabilježen i u svom nemodifikovanom odliku:

Čim počnu nešto da mute, odmah mene zaglumljuju, da se ne dosjetim u kom grmu leži zec pomisli u sebi Šušlja (DNB 51).

U korpusu je zastupljeno 13 zoonima – frazema sa slikom životinje (Više o zoonimima u Ćopićevim djelima v. Šehić, 2014). Riječ je o frazemima sa slikom životinja, a karakteristične su za zavičaj koji Ćopić opisuje. Slike životinja iz zavičaja su ptice, buba, tele, svraka, jež, vo, prase i zec. Neki primjeri zoonima koji su identifikovani su:

Eh, da je tu onaj njihov negdašnji đak, druge bi ,tice pjevale – govorili su (DNB 199). „Da tebi svraka nije mozak popila, ne bi ti na glavi nosio njezinu spavaonicu“ – kiselu se durio Šušlja – „dva dedaka, obadva jednaka“ (DNB 50). Sad si mu baš turio bubu u glavu da mi jednog dana ubaci kamenčinu u moj bakrač s purom! Vodi ga, brate, prosto ti bilo, samo me riješi napasti (DNB 93-94).

Hipoteza da svaki narod koristi slike iz svoga okruženja pri prenošenju značenja razmatrali smo u jednom od radova (Šehić 2014) koji kao predložak za analizu ima upravo Ćopićevu *Pionirsku trilogiju*.

2. 2. *Posuđenice*

Ovaj dio korpusa sastoji se od 77 posuđenica ekscerpiranih iz *Delije na Bihaću*. Porijeklo riječi provjereno je u RJEČNIKU BOSANSKOG JEZIKA (Jahić 2010-

2012). Ukoliko posuđenica nije zabilježena kod Jahića, istu smo provjerili u rječnicima stranih riječi (Klaić 2004; Anić/Klaić/Domović 2002). Posuđenu leksiku posmatramo kao funkcionalno otvorenu prema leksičkim sistemima drugih jezika. Iako lingvisti imaju oprečan stav kada je u pitanju jezičko posuđivanje (tzv. puristički i funkcionalni pristup), mi smo opredijeljeni za funkcionalni pristup.

a) arabizmi (6 primjera): rakija, telal, avet, haps, sofra, dućan. Naprimjer:

I skrenula u tvoj torbak na rakiju, pa bi joj se čitav dan vrtilo u glavi – dočeka Gavrilo kao iz puške (DNB 11). Naši gosti i zvanice proleterske jedinice, a Krajina, gnijezdo buna, jedna sofra svega puna... (DNB 29). Kako je Omladinska udarna četa bila u sastavu Druge krajiške brigade, kuvar Lijan je za tili čas rastelalio po čitavoj brigadi kako je njegov omiljeni komandant Đurin Predojević pra-pra-pra-pračukun-prapraunuk čuvenog vojskovođe i osvajača Bihaća, Hasan-paše Predojevića, koji je imao konja s dva repa (DNB 76). Zoriću, i ti si tu? – s bolnim čuđenjem uzviknuo je Jarić, vidno posijedio i za to kratko vrijeme toliko ostario da se mladi takmičar iznenađeno trgao i ustao s klupe kao da pred sobom vidi avet (DNB 177). U takav slatki dućan nijesam nikad u vijeku zavirio, a u mojoj porodici nikad niko nije pojeo nijedan slatkiš još od Kulina bana (DNB 90-91). Znala ga je cijela ta bosanska varoš i kad god bi se pojavio uvrh ulice onako razdrljen, malo krivonog i uvijek kočoperan i nekud zahuktan, kao da ide na kakvo takmičenje, svaki bi se dućandžija već uzvrpoljio spreman da čuje šalu, ili da je i sam dobaci (DNB 172).

Ćopić arabizme, koji su u naš jezik ušli posredstvom turskog jezika, bilježi u obliku kakav se često može javiti u nekom narodnom govoru, a dokaz toga je i primjer izostavljanja foneme *h* što njegov jezik čini autentičnijim, npr.:

*Kad se tako pojaviše na kapiji Kule, neki građani sumnjičavo se zagledaše u tu trojicu neobičnih, naoružanih delija, iskrisle iznenada ovako u suton iz **apsane**, i brzo se počеше razilaziti, uplašeno gundajući (DNB 144). A nekad, u moje zatvoreničko*

vrijeme, ja sam kulturno-prosvjetni rad obavljao sjekirom, pilom i ‚magarcem‘ na kome smo pilali drva mi apsenici (DNB 147). Odjednom na čelu hapšenika nastade mala gužva i pometnja (DNB 179).

b) turcizmi (13 primjera): čakšire, komšiluk, bakrač, bukagije, taban, ćepenak, eglen, čizme, čekić, makaze, mehana, čutura, bajrak. Naprimjer:

Sad si mu baš turio bubu u glavu da mi jednog dana ubaci kamenčinu u moj bakrač s purom! Vodi ga, brate, prosto ti bilo, samo me riješi napasti (DNB 93-94). Ma jok, brate – poče da se vadi kuvar – Dane je nosio okove, bukagije, a ti si... (DNB 143). Evo, s onoga ćepenka krao sam zemičke (DNB 191). Ćuti, stari, vrag te odnio, nismo ni mi Krajišnici ništa bolji! – prekide ga jedan đak iz saniteta. – I mi smo nekad ratovali pod mnogim tuđim barjacima, pa bi znali čak i na turskom započeti eglen s rakijom (DNB 155). Razbijeni neprijatelj dao se u bježaniju preko urvina, jaruga, cestom, niz pook, uz brdo, kroza šumu, niz brdo, baca puške, municiju, šinjle, rance, torbe, torbake, čaturice [...] (DNB 16). Jesmo li mi pošli da lumpujemo ili da se borimo? Pazi ti na bunkere, a lako ćemo za mehane (DNB 94).

Također bilježimo i primjer pogrešnog spelovanja turcizma bajrak, a napomena o (očigledno čestom) miješanju ova dva leksema zabilježena je i u Jahićevom Rječniku u tomovima: barjak v. bajrak. Ćopić koristi barjak iako je ispravna forma barjak:

Tu posljednju rečenicu poljar izgovori skoro glasno, jer je toga trena sasvim živo, u nekom čudesnom, budnom snu, negdje visoko povrh svoje glave, ugledao zalepršan barjak pobjede, rumen i blistav kao zora povrh gajeva njegovog rodnog sela (DNB 28).

c) perzizmi (5 primjera): dušman,čador,đerdan,kazan,divan. Naprimjer:

Kasajući za kurirom Druge krajiške, Skender i ja spuštali smo se prema Bihaću, zazirući uz put od aviona, naših glavnih dušmana (DNB 112). Niti je paša, niti se pred njegovim

čadorom vije barjak s dva–tri konjska repa (DNB 75). Nije svak ljepotanko kao ti, đinđuvo s Cujinog đerdana (DNB 124). Neka, neka, nek vide kako je bez Lijanova kazana (DNB 145). Eglen–divan, tek se ispostavilo da je Mara bila učiteljica i Skenderu, u Bosanskom Petrovcu pa se naša đaćka patrola poveća za još jednog deliju (DNB 182).

Arabizmi, turcizmi i perzizmi nazivaju se i orijentalizmima. Najbrojnije u korpusu su upravo posuđenice orijentalnog porijekla. Postoje različite pretpostavke o tome šta je imalo presudan uticaj na njihovu masovnu upotrebu u Bosni: vladavina Osmanlija, Bosanci koji su se obrazovali u Osmanskom carstvu, narodne pjesme kao izvori orijentalizama u narodnom govoru, osmanska vojska i administracija, širenje islama. Jahić (1999: 27) i Škaljić (1989: 12) kao glavni razlog prihvataju dolazak Osmanlija koji su bili nosioci nove kulture i novih izraza. Široko je prihvaćeno mišljenje da su posuđenice iz turskog, talijanskog i mađarskog jezika uglavnom rezultat direktnog kontakta između govornika, za razliku od, kako navodi Radčenko (2006: 145), posuđenica iz ruskog jezika, koje su ušle u jezike na našim prostorima uglavnom preko pisanih izvora, knjiga, rječnika, itd.

d) germanizmi (13 primjera): somot, majne, muter, ajne, cvaj, dekung, mašna, hubertus, kragna, mašingevera, štab, šljem, bircuz. Naprimjer:

Niz golu strmu kosu sunu poljarev šešir, iza njega kožuh, a u nastavku za njim poletješe somotske čakšire, a sve se završi opancima (DNB 13). Majne muter stara, pošalji mi ajne kuruzu i cvaj kilo sira ,torotana‘, jer krepah u dekungu od gladi – tako je u prvom svjetskom ratu pisao materi neki Srđen s Kozare, austrougarski vojnik, nabijen na rov u Karpatima, miješajući naše i njemačke riječi (DNB 125). Uvijek bez mašne, sportski raskopčan, on je sve do prvog snijega išao bez ikakva ogrtača, a tek onda bi se pojavio u nekakvom iznošenom zelenkastom ,hubertusu‘ ... (DNB 173). Pripazi ti samo da mi negdje ne natrčimo na ustašku mašingeveru, jer onda – zbogom, diko! – nema ništa od istorije (DNB 112). Sigurno čuču negdje u pozadini, u nekom zaseoku i čeka da naši oslobode grad, pa će

onda krenuti u napad da najprije napuni svoju čuturu u prvom bircuzu u Bihaću (DNB 88).

Njemački jezik je za vrijeme Austro-Ugarske monarhije bio u mnogim zemljama jedan od službenih jezika, a to je u Bosni i Hercegovini rezultiralo velikim brojem njemačkih posuđenica u bosanskom jeziku. Memić (2009) razlikuje tri etape utjecaja njemačkog jezika na bosanski jezik. Prva etapa traje od srednjevjekovne bosanske države do 1463. godine. Druga etapa predstavlja bosansku državu pod turskom vladavinom u razdoblju preko 400 godina i treća etapa je Austro-Ugarska monarhija koja je kratko trajala (1878–1918) ali je ostavila duboke tragove u životu bosanskohercegovačkog stanovništva.

e) talijanizmi (6 primjera): konvoj, cokula, špalir, kapa, bandit, balkon. Npr.:

U tome brzom munjevitom konvoju odjeće vjerovatno je bio i sam vlasnik poljar Lijan, ali izviđač s aviona nije stigao da ga vidi [...] (DNB 13). Nema druge, moram da mu poklonim onu njegovu lijevu cokulu koju sam povukao ispod kreveta (DNB 119). A Jarić gazi, opijen i srećan, kao da maršira kroz špalir oduševljenih gledalaca, domahuje rukom lijevo-desno i dobrodušno odvrća na primjedbe (DNB 173). Povuci-potegni svaki svoju cokulu, kadli se za njima, ispod kreveta, pomoliše i nogavice vojničkih pantalona, a za njima bluza iste boje, a najзад, na kraju i kapa s glavom (DNB 119). Kako ti ono reče maloprije, Đurajica: ,Ovdje dovode drugove bandite, one što su klali po Bihaću?‘ (DNB 168). Vidim, s onoga internatskog balkona jednom smo zdipili kotur sira od pet kila (DNB 191).

f) grecizmi (8 primjera): telegraf, ćuprija, fenjer, parip, gajtan, epidemija, atleta. Naprimjer:

Molim te, znaš li jesu li naši zauzeli onu poslastičarnicu na desnom ćošku pored same ćuprije? (DNB 102) Ko slaže, pred topom letio, u ustima fenjer nosio, mitraljezom gaće šio, mine mu leđa češale (DNB 105). Okrilatili momci, pa eto ti, utekli bi najbržem paripu (DNB 132). Sve i trunku: ima pištolj, vezao ga gajtanom preko ramena, nosi čizme i uniformu od onog debelog sukna, znaš (DNB 167). Ponekad uđe i komandantov

pratilac Luka, zvani Lujan, neustrašivo i lukavo momče, žutih mačjih očiju, ćutke podstakne vatru u furuni, ogrne Slavka šinjelom i, obavezno, pošaklja mene po tabanima, pa se izgubi (DNB 224).

g) galicizmi (16 primjera): *kamuflaža, parola, pardon, madam, konjak, šifrant, špijunaža, intendant, kurir, karton, kasarna, kuražno, bluza, komandant, front, bastion*. Naprimjer:

Sve je to bilo tako vješto kamuflirano, uz pomoć neiscrpne mašte djeda Dundurija, da je malo poizdalje ličilo na na zapušten gustiš od vrbe, jova i divlje loze, kakvih je bilom koliko hoćeš duž Japre (DNB 56). Čuo sam ja već i za Morzeovu azbuku, dragi moji, svraćaju kod mene i bivši telegrafisti, pa razni šifranti, pa... znam ja dobro šta je konspiracija, špijunaža, kontrašpijunaža... (DNB 52). Osim toga, iskamčio je od intendanta svilenkast gajtan za pištolj isti istackati kao kod Tita! (DNB 181) Dabome da znamo! – važno potvrdi i moj pjesnički saveznik Skender, i kuražno se usadi u zemlju kao hrastov kolac, isprsi se i, onako stamen, visok i brkat dođe mi sličan davnom osvajaču Bihaća, Hasan-paši (DNB 85). Ovo treba zapisati, opjevati, nek naši potomci znaju kako je do juče goloruk narod vojsku stvorio i na juriš zauzeo krvav fašistički bastion u burnoj godini hiljadu devet stotina četrdeset drugoj (DNB 101).

h) latinizmi (7 primjera): *municija, radio, transport, sanitet, uniforma, konspiracija, internat*;

Ćuti, stari, vrag te odnio, nismo ni mi Krajišnici ništa bolji! – prekide ga jedan đak iz saniteta. – I mi smo nekad ratovali pod mnogim tuđim barjacima, pa bi znali čak i na turskom započeti eglen s rakijom (DNB 155). Sve i trunku: ima pištolj, vezao ga gajtanom preko ramena, nosi čizme i uniformu od onog debelog sukna, znaš (DNB 167). Vidiš, sinko, to je tajna, partizanska tajna koja se zove konspiracija (DNB 51). Vidim,

s onoga internatskog balkona jednom smo zdipili kotur sira od pet kila (DNB 191).

i) anglicizmi (2 primjera): spiker, bunker. Naprimjer:

Ovdje mlino-stanica, Dundurijevo' iz Klanca priča – poče Lijan da imitira radio-spikera – govorimo na srednjim talasima potoka Japre (DNB 53). Brigada se bije i probija kroz bunkere, zasjede i streljačke strojeve, a njezina slava već zapalila srce ovoga poskočnog curetka na deset konaka unaprijed (DNB 28).

j) hispanizmi (1 primjer):

Obišli su i mlin, radionicu za opravku oružja i ostale barake (DNB 56).

Utvrđeno je da su sve posuđenice asimilirane u naš jezik (Stepen asimilacije odnosi se na to u kolikoj mjeri su se posuđene riječi adaptirale u jezički sistem jezika-primaoca). Asimilacija posuđenih leksema može biti na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini (više o adaptaciji posuđenica v. u Jahić (1999), Ban/Matovac (2012) i Czerwinski (2000)). Na fonološkoj razini anglicizmi uglavnom dobivaju ortografiju prema izgovoru replike, a primjer toga jeste anglicizam spiker zabilježen u našem korpusu. Jedan od mogućih teorijskih modela pristupa analizi jezičkog posuđivanja daju Belaj/Tanacković Faletar (2007) koji je dalje primjenjivan u studijama Ćoralčić/Šehić (2016).

2. 3. Deminutivi

Deminutiv najčešće znači „nešto ne samo maleno nego i milo, simpatično“ (Katnić-Bakaršić, 2007: 234), a „ta pusta nežnost i samozaljubljenost jezika, Ćopiću svagda polaze za rukom i on ih gradi od svega, ubacuje ih i tamo gde nam se čini da se u našem jeziku ne mogu održati“ (Danajlović, 1985: 408).

E, moj Gavrilence, pilence moje, neko je ovuda ratovao godinu, neko i više, a ja sam po ovome svom rođenom kraju ratovao čitavih četrdeset godina, pa znam u prste svaku njivicu, okuku, potok, rupu na živici, orah, krušku, trešnju (DNB 18). Bijući bojak za slobodu, slavni proleter i su prešli mnoga brda i doline, tiješne klance jadikovce, sela i varoši [...] (DNB 67). Očekujem

da iza svakog drveta i žbuna iskoči neko novo čudo, čudašce ili, čak, i kakva golema čudekanja (DNB 52).

Analiza Ćopićevih djela pokazuje da deminutivi nerijetko poprimaju funkciju pojačanog isticanja negativnog svojstva govornika (v. Aljukić, 2016: 236), odražavaju rodnu polarizaciju, uz pretjerano naglašavanje muških osobina (v. Aljukić, 2015: 248), poprimaju funkciju subjektivnog, a ne realnog označavanja deminutivnosti (v. Nikolić/ Šabić 2015: 322), služe kao stilističko sredstvo kojim se izražava subjektivni stav prema nekome ili nečemu stvarajući dodatnu nijansu vrijednosti (ibid.). Prema Idrizoviću (1990: 80), čar Ćopićevih djela je, između ostalog, u lijepom jeziku i bogatstvu riječi, tako da čovjeka obuzme radost dok čita i osjeti se toplo kao u rodnom kraju.

3. ZAKLJUČAK

Rad predstavlja analizu emocionalno ekspresivne leksike u Ćopićevom posljednjem romanu (frazema, posuđenica i deminutiva) koja zrcali emocije i raspoloženja autora i prenosi ih na čitatelja, odnosno kojima se postiže svojevrsna intenzifikacija značenja. Svaka skupina je dalje analizirana u potpoglavljima. Svi frazemi pripadaju skupini frazema ispod nivoa rečenice, od kojih su najbrojnije čvrste predikativne konstrukcije. U *DELIJAMA* nalazimo 77 posuđenica, koje su preuzete iz 10 jezika i u potpunosti adaptirane u naš jezik. Analiza korpusa je pokazala da izbor emocionalno ekspresivne leksike, a naročito frazeoloških jedinica, nije nimalo slučajna, nego da je izbor vrlo poman i suptilan i da ima jako važnu ulogu u gradnji estetskoga dojma, ostvarivanju piščeve poruke čitatelju i apeliranju na njegove emocije.

IZVOR:

Delije na Bihaću. Kritika o djelu Branka Ćopića. Knjiga 15. Sarajevo: 1985.

LITERATURA:

Aljukić, Bernes (2016), Posebnosti komunikacijskih modela određenih generacijskom sličnošću i različitosti književnih likova u djelima Branka Ćopića. U: *Djetinjstvo, mladost i starost u Ćopićevom stvaralaštvu.* Tošović B. (Ed.). 231–242. Graz.

Aljukić, Bernes (2015), Funkcionalno rodno označena jezička sredstva u djelima Branka Ćopića. In: *Žena – muškarac: dva svijeta, dva motiva, dva izraza u djelima Branka Ćopića.* Tošović, B. (Ed.). 243–252. Karl-Franzens-Universität Graz.

Anić, Šime; Klaić, Nikola; Domović, Želimir (2002), *Rječnik stranih riječi. Tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze.* Zagreb.

Bandić, Miloš (1985), Pripovetka danas (II): horizonti realizma. In: *Delije na Bihaću. Kritika o djelu Branka Ćopića.* Knjiga 15. Sarajevo.

Branimir, Belaj; Tanacković Faletar, Goran (2007), Jedan mogući teorijski model pristupa analizi jezičnoga posuđivanja *Jezikoslovlje* 8(1), 5–25.

Burger, Harald (1998), *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen.* Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Ćoralić, Zrinka; Mujagić, Mersina (2017), *O frazeologiji odabranih Ćopićevih djela.* Bihać.

Ćoralić, Zrinka; Šehić, Mersina (2016), Imenice stranog porijekla u jezičkoj strukturi Proklete avlije. U: *Andrićevi Znakovi.* Branko Tošović (Ed.). 743–754. Graz.

Ćoralić, Zrinka; Midžić, Senija (2012), *Bosanski frazeološki rječnik.* Bihać.

Ćoralić, Zrinka; Smajlović, Adna (2011), *Upotreba germanizama u književnom djelu bosanskohercegovačkog pisca Hasana Kikića.* u: *Riječ, časopis za nauku o jeziku i književnosti*, 6, 35–50.

- Ćoralić, Zrinka (2008), O frazemu kao temeljnoj jedinici frazeologije. In: Didaktički putokazi, Časopis za nastavnu teoriju i praksu. 48. 5–10. Zenica.
- Danojlić, Milovan (1985), *Najbolji Ćopić*. U: Delije na Bihaću. Kritika o djelu Branka Ćopića. Knjiga 15. Sarajevo.
- Filaković, Svetlana (2009), *Frazeologija u djelima Ivane Brlić- Mažuranić*. In: Život i škola – časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, LIV, 19, 37–64.
- Gligorić, Velibor (1985), *Pripovedač Branko Ćopić*. U: Delije na Bihaću. Kritika o djelu Branka Ćopića. Knjiga 15. Sarajevo.
- Hadžiefendić, Remzija (1991), *Poredbene konstrukcije tipa x kao y*. In: Književni jezik, XX/3–4, str. 181–188. Sarajevo: Institut za jezik.
- Halilović, Senahid; Tanović, Ilijas; Šehović, Amela (2009), *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*. Sarajevo: Slavistički komitet.
- Idrizović, Muris (1990), *Pjesnici i pripovjedači*. U: Dječja književnost naroda i narodnosti BiH. Sarajevo.
- Jahić, Dževad (1999), *Školski rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Ljiljan.
- Jahić, Dževad (2010/2012), *Rječnik bosanskog jezika: tomovi I–V (A–LJ)*. Sarajevo.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2007), *Stilistika*. Sarajevo: Tugra.
- Klaić, Bratoljub (2004), *Rječnik stranih riječi : tuđice i posuđenice*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Matešić, Josip (1982), *Hrvatsko–njemački frazeološki rječnik*. Zagreb i München: Školska knjiga i Otto Sagner Verlag.
- Memić, Nedžad (2005), *Entlehnungen aus dem österreichischen Deutsch in der Stadtsprache von Sarajevo*. Peter Lang Verlag. Frankfurt a. M./ Berlin/ Bern/ Bruxelles/ New York/ Oxford/ Wien.
- Mihajlović, Borislav (1985), *Branko Ćopić u Bašti sljezove boje*. In: Delije na Bihaću. Kritika o djelu Branka Ćopića. Knjiga 15. Sarajevo.
- Nikolić, Marjana; Šabić, Indira (2015), *Nomina kao tvorbeni model za označavanje ženskoga roda u jeziku Branka Ćopića*. U: Žena – muškarac: dva

svijeta, dva motiva, dva izraza u djelima Branka Ćopića. Tošović, B. (ur). 313–328. Graz.

Radčenko, Marina (2006), Semantička adaptacija ruskih posuđenica u hrvatskom jeziku od 1945. do 2000. godine. *Croatica et Slavica Iadertina II*, 145 – 160. Zadar.

Šehić, Mersina (2014), The Equivalence of Bosnian and English Idioms in Literary Text Translation. *Minor Translating Major, A Translation Journal*, 6, 98–111. Atina.

Škaljić, Abdulah (1989), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo.

Tošović, Branko (2016), *Djetinjstvo, mladost i starost u Ćopićevom stvaralaštvu*. Graz.

Tošović, Branko (2015), Žena – muškarac: dva svijeta, dva motiva dva izraza u djelima Branka Ćopića. Graz.

Trifković, Risto (1985), Doživljaji Nikolettine Bursaća u djelu Branka Ćopića. U: *Delije na Bihaću. Kritika o djelu Branka Ćopića*. Knjiga 15. Sarajevo.

Vučković, Radovan (1985), Zbilja, humor i lirizam u Ćopićevim romanima, U: *Delije na Bihaću. Kritika o djelu Branka Ćopića*. Knjiga 15. Sarajevo.

Emotional expressive lexis in the novel *Delije na Bihaću*

The paper is the analysis of Ćopić's novel *Delije na Bihaću*, i. e. of its marked lexis, which is divided into emotionally-expressive lexis and stylistically marked lexis. There are different typologies of lexis in our language (see e. g. Halilović/Tanović/Šehović 2009). This study, however, employs the classification offered by Katnić-Bakaršić (2007). The analysis includes idioms, loanwords and diminutives extracted from Ćopić's final novel. Seeking the best way to describe experiences and impressions, Ćopić opted for emotive, inherently expressive language. The analysis of native idiomatic and lexical specifics of the novel reveals the extent to which the use of authentic lexis contributes to a more convincing and credible characterization of characters and gives a clearer picture of the social and linguistic aspects in Krajina during that particular period.

Key words: phraseology, phraseme, borrowing, expressiveness, Ćopić